

การสร้างชุมชนข้ามถิ่นและเครือข่ายทางสังคมของมุสลิม

ในจังหวัดหนองคาย¹

The Construction of Translocal Community and Social Networks of Muslims in Nong Khai Province

ลักษิกา เงาะเศษ² และ จักรพันธ์ ชัดชุ่มแสง³

Luksika Ngoahses² and Jaggapan Cadchumsang³

^{2,3}กลุ่มวิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา

^{2,3}Division of Sociology and Anthropology

^{2,3}ศูนย์วิจัยพหุลักษณะสังคมลุ่มน้ำโขง

^{2,3}Center for Research on Plurality in the Mekong Region (CERP)

^{2,3}คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์

^{2,3}Faculty of Humanities and Social Sciences

^{2,3}มหาวิทยาลัยขอนแก่น

^{2,3}Khon Kaen University

บทคัดย่อ

บทความนี้ต้องการนำเสนอให้เห็นการสร้างชุมชนข้ามถิ่นและเครือข่ายทางสังคมของมุสลิมในจังหวัดหนองคาย อธิบายผ่านแนวคิดการข้ามท้องถิ่น (Translocality) และแนวคิดทุนทางสังคม (Social Capital) ข้อมูลที่ใช้ในบทความนี้ได้มาจากงานวิจัยเชิงคุณภาพ ซึ่งใช้การสัมภาษณ์เชิงลึกและการสังเกตการณ์ทั้งแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วมเป็นวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล ผลการศึกษาพบว่า ความเป็นสังคมพหุวัฒนธรรมของจังหวัดหนองคายที่มีการดำรงอยู่ร่วมกันของวัฒนธรรมที่

¹ บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์เรื่อง มุสลิมหนองคาย: การสร้างชุมชนข้ามถิ่นของชาวมุสลิมในพื้นที่ชายแดนไทย-ลาว หลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาสังคมวิทยา ได้รับทุนสนับสนุนจากศูนย์วิจัยพหุลักษณะสังคมลุ่มน้ำโขง มหาวิทยาลัยขอนแก่น

หลากหลายได้เปิดโอกาสให้มุสลิมจากต่างถิ่นเข้ามาทำมาหากินและตั้งถิ่นฐาน จนกระทั่งก่อรูปเป็นชุมชนข้ามถิ่นและเครือข่ายทางสังคมที่มีหลักอิสลามเป็นพื้นฐาน ในการรวมตัวกันเพื่อสร้างมัสยิดอันเป็นสถานที่ประกอบศาสนกิจร่วมกันและใช้จัดงาน และประเพณีอิสลามต่างๆ สิ่งนี้แสดงถึงการขยายความเป็นท้องถิ่นในพื้นที่ต้นทางอัน เป็นบ้านเกิดเข้ามาสู่พื้นที่ปลายทางที่โยกย้ายเข้ามาอยู่ใหม่ นอกจากนี้มุสลิมในจังหวัด หนองคายได้สร้างเครือข่ายความสัมพันธ์อันดีกับคนในท้องถิ่นซึ่งส่งผลให้คนในท้องถิ่น สนับสนุนและเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมทางศาสนาอิสลาม รวมถึงสร้างเครือข่าย ความสัมพันธ์อันดีกับองค์กรมุสลิมหรือองค์กรศาสนาอิสลามภายนอก โดยองค์กร เหล่านั้นได้เข้ามาสนับสนุนการดำเนินกิจกรรมทางศาสนาอิสลามเรื่อยมา และยังพบว่ามุสลิมในจังหวัดหนองคายไม่ได้แค่เพียงนำเอาความเป็นท้องถิ่นในพื้นที่ต้นทาง เข้ามาสู่พื้นที่ปลายทางเท่านั้น แต่ยังได้รับเอาความเป็นท้องถิ่นของจังหวัดหนองคาย อันเป็นพื้นที่ปลายทางไว้ด้วยเช่นกัน

คำสำคัญ : การสร้างชุมชนข้ามถิ่น, ชุมชนข้ามถิ่น, ชุมชนมุสลิม, เครือข่ายทางสังคม, หนองคาย

Abstract

This article aims to explore the construction of Translocal Community and Social networks of Muslims in Nong Khai, a province in Northeast Thailand. The studied phenomenon is explained through the concepts of translocality and social capital. Based on qualitative research, the data used in this article was drawn from literature reviews and fieldwork, of which the latter employed in-depth interviews as well as participant and non-participant observations as main data collection techniques. According to the research, Nong Khai's multicultural context has allowed for migrations and settlements of Muslims from different areas, who consequently constructed an Islamic-based translocal community and social networks. In addition, mosques were built to serve as places for performing religious ceremonies and for organizing Islamic traditional activities. The aforementioned constructed translocal community and religious spaces clearly reflect the mobility of Islamic local traditions from a place of origin of these Muslims to the new place—Nong Khai. In addition, established networks between the Muslims and local people as well as outside Islam organizations have resulted in different forms of supports and participations in Islam activities organized in the province of Nong Khai. Interestingly, members of this translocal community live their lives not only by following Islamic culture from the place of origin, but also by adopting cultural practices found in Nong Khai.

Keywords : the construction of translocal community, translocal community, Muslim community, social networks, Nong Khai

บทนำ

ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันการโยกย้ายถิ่นฐานของมุสลิม² ยังคงเป็นปรากฏการณ์ทางสังคมที่พบเห็นได้ในหลายพื้นที่ ที่เห็นได้อย่างเด่นชัดในปัจจุบันก็คือกรณีของชาวโรฮิงญาในเมียนมาและชาวซีเรียที่อพยพลี้ภัยสงครามเข้าสู่ประเทศที่เปิดรับผู้อพยพเหล่านี้ สำหรับประเทศไทยนั้นพบว่ามีการโยกย้ายถิ่นฐานของมุสลิมเช่นกันในอดีตมุสลิมชนชาติต่างๆ เช่น พ่อค้ามุสลิมอินเดียได้เข้ามาค้าขายพร้อมกับเผยแผ่อิสลามในภาคใต้จนชาวพื้นเมืองหันมาเข้ารับอิสลามเป็นจำนวนมาก กองคาราวานพ่อค้ามุสลิมจีนฮ่อจากมณฑลยูนนานได้เข้ามาค้าขายและตั้งถิ่นฐานกระจายตัวอยู่ทางภาคเหนือ (สุชาติ เศรษฐมาลินี, 2550) และมุสลิมปาตานจากปากีสถานได้เข้ามาเป็นแรงงานและค้าขายอยู่ในภูมิภาคต่างๆ โดยเฉพาะในภาคกลางเนื่องจากเป็นแหล่งชุมชน มีแม่น้ำลำคลองสะดวกต่อการคมนาคม และอยู่ใกล้เมืองหลวงซึ่งมีความปลอดภัยและความมั่นคงทางการเมือง ในขณะที่ภาคอีสาน³ ไม่ได้เป็นแหล่งหมายปองของมุสลิมจากต่างถิ่นเท่าใดนัก เนื่องจากสภาพพื้นที่โดยทั่วไปนั้นแห้งแล้ง ทูรกันดาร และไม่มี ความมั่นคงทางการเมือง (วิชาญ ชูช่วย, 2533) ภาคอีสานในอดีตจึงเสมือน “ดินแดนต้องห้าม” สำหรับมุสลิม (มูลนิธิเพื่อการศึกษาและพัฒนามุสลิมอีสาน, 2545)

ภาคอีสานในทุกวันนี้ได้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม จากดินแดนที่ล่อแหลมต่อความมั่นคงของรัฐไทยได้กลายเป็นดินแดนที่เข้าถึงง่ายด้วยการคมนาคมขนส่งที่สะดวกรวดเร็วและเป็นสะพานเชื่อมต่อทางเศรษฐกิจกับอินโดจีนและเมียนมา (พุทธ ฤทธิวิธ, 2555) ปัจจุบันภาคอีสานจึงดึงดูดผู้คนหลายกลุ่มซึ่งรวมถึงมุสลิมจากต่างถิ่นทั้งมุสลิมไทยและมุสลิมชนชาติอื่นๆ เข้ามาค้าขาย ทำธุรกิจ รับราชการมาเป็นแรงงาน ศึกษาต่อ และท่องเที่ยว โดยผลสำรวจประชากรมุสลิมในภาคอีสาน พ.ศ. 2532 พบว่ามีจำนวน 4,967 คน (คณะกรรมการพัฒนามุสลิมภาคตะวันออกเฉียงเหนือ,

² มุสลิมหมายถึงผู้ที่นับถือศาสนาอิสลาม

³ แม้ปัจจุบันภูมิภาคแห่งนี้จะมีชื่อเรียกอย่างเป็นทางการว่า “ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ” แต่ในบทความฉบับนี้ จะเรียกว่า “ภาคอีสาน” เนื่องจากผู้เขียนได้อธิบายย้อนไปตั้งแต่ยังไม่มีหน่วยการปกครองที่เรียกว่า “ภาค” เกิดขึ้น

2532 อ้างถึงใน วิชาญ ชูช่วย, 2533) พ.ศ. 2543 มีจำนวน 18,069 คน (แผนงานสร้างเสริมสุขภาวะมุสลิมไทย, 2547) และ พ.ศ. 2553 มีจำนวน 24,199 คน (แผนงานสร้างเสริมสุขภาวะมุสลิมไทย, 2557) ซึ่งจะเห็นว่าประชากรมุสลิมในภาคอีสานยังคงเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง

หนองคาย เมืองชายแดนไทย-ลาว หนึ่งในจังหวัดทางภาคอีสานซึ่งกล่าวได้ว่าเป็นดินแดน “พหุวัฒนธรรม” (Multicultural) ที่มีการดำรงอยู่ร่วมกันของวัฒนธรรมที่หลากหลายของกลุ่มคนและชาติพันธุ์ โดยที่ส่วนใหญ่แล้วนั้นมีความเชื่อความศรัทธาในพุทธศาสนาที่ผสมผสานกับคติความเชื่อดั้งเดิมเป็นแบบแผนในการดำเนินชีวิตเรื่อยมาแต่โบราณกาล ปัจจุบันมุสลิมไทยจากภูมิภาคอื่นๆ และมุสลิมต่างชาติได้โยกย้ายเข้ามาทำมาหากินและตั้งถิ่นฐานเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง โดยใน พ.ศ. 2532 พบว่ามีจำนวนประชากรมุสลิม 168 คน (คณะกรรมการพัฒนามุสลิมภาคตะวันออกเฉียงเหนือ, 2532 อ้างถึงใน วิชาญ ชูช่วย, 2533) พ.ศ. 2543 มีจำนวน 596 คน (แผนงานสร้างเสริมสุขภาวะมุสลิมไทย, 2547) และ พ.ศ. 2553 มีจำนวน 574 คน (แผนงานสร้างเสริมสุขภาวะมุสลิมไทย, 2557) การเข้ามาของมุสลิมจากต่างถิ่นจึงมาพร้อมกับการนำเอาวัฒนธรรมท้องถิ่นในบ้านเกิดและวัฒนธรรมอิสลามติดตัวมาด้วย เพราะสำหรับมุสลิมแล้วอิสลามเป็นทั้งศาสนาและวัฒนธรรมที่ไม่สามารถแยกออกจากกันได้ (เสาวนีย์ จิตต์หมวด, 2522)

จากการทบทวนงานศึกษาวิจัยที่ผ่านมาเกี่ยวกับสังคมมุสลิมพบว่า งานส่วนใหญ่มุ่งความสนใจในประเด็นอัตลักษณ์ของมุสลิมและศึกษาในพื้นที่ “ชุมชนมุสลิม” ที่มีมุสลิมอาศัยอยู่ร่วมกันอย่างหนาแน่น เช่น การศึกษาปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนต่างศาสนาในจังหวัดปัตตานี ยะลา และนราธิวาส (รัตตินา สลาและ, 2544) การศึกษาชุมชนมุสลิมในเมืองตลาดชายแดนไทย-พม่า อำเภอแม่สอด จังหวัดตาก (จักรพันธ์ ขัดชุ่มแสง, 2543) และการศึกษาชุมชนมุสลิมในอำเภอศรีขรภูมิ จังหวัดสุรินทร์ (จิรัชศักดิ์ โสะสัน, 2550) แต่บทความนี้ได้เลือกนำเสนอมุสลิมในจังหวัดหนองคายที่ยังไม่ปรากฏว่ามีการศึกษามาก่อน โดยมีความน่าสนใจคือ มุสลิมที่นี่ไม่ได้อยู่รวมกันเป็น “ชุมชนมุสลิม” ในพื้นที่ทางกายภาพที่เดียวกัน แต่อยู่กระจัดกระจายกัน เนื่องจากเป็นกลุ่มชนที่โยกย้ายเข้ามาอยู่ใหม่

บทความนี้จึงเป็นการอธิบายปรากฏการณ์ด้วยมุมมองที่ต่างออกไป โดยให้เหตุผล
พ้นจากการคิดเรื่อง อัตลักษณ์ มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการสร้างชุมชนข้ามถิ่นและ
เครือข่ายทางสังคมของมุสลิมในจังหวัดหนองคาย อธิบายผ่านแนวคิดการข้าม
ท้องถิ่น (Translocality) ของ Appadurai (1996) ที่ให้ความสนใจการโยกย้ายเคลื่อนที่
ของผู้คนจากท้องถิ่นหนึ่งไปสู่อีกท้องถิ่นหนึ่ง อันเป็นกระบวนการเชื่อมต่อความสัมพันธ์
ระหว่างท้องถิ่นบ้านเกิดหรือพื้นที่ต้นทางกับท้องถิ่นใหม่หรือพื้นที่ปลายทางที่โยกย้าย
เข้ามาอาศัยอยู่ผ่านการนำเอาความเป็นท้องถิ่น (Locality) ในพื้นที่ต้นทางเข้ามาสู่พื้นที่
ปลายทาง ทั้งนี้ความเป็นท้องถิ่นสามารถมองได้สองลักษณะคือ 1) การมองว่าเป็น
ทรัพย์สินของชีวิตทางสังคม (A property of social life) โดยอาจพิจารณาจากพิธีกรรม
เปลี่ยนผ่าน (Rites of passage) ของแต่ละท้องถิ่นว่าเป็นวิธีการหนึ่งที่คนในท้องถิ่นใช้
สร้างความเป็นคนท้องถิ่น (Local subject) ขณะเดียวกันก็สร้างความเป็นอื่นด้วยและ
2) การมองว่าเป็นเรื่องโครงสร้างความรู้สึก (A structure of feeling) ที่คนในท้องถิ่น
มีส่วนร่วม อันเกิดจากการมีความเชื่อ วัฒนธรรม ประเพณี พิธีกรรมเดียวกัน ที่ช่วยก่อรูป
และขยายความเป็นเพื่อนบ้าน (Local neighborhood) ซึ่งหมายถึงความเป็นชุมชน
ที่ถูกสร้างขึ้นอย่างเป็นรูปธรรมหรือนามธรรม และท้ายที่สุดความเป็นเพื่อนบ้าน
จะพัฒนาไปสู่ความรู้สึกของความเป็นคนท้องถิ่นเดียวกัน ในอีกแง่หนึ่งความเป็นเพื่อน
บ้านนั้นเป็นสิ่งที่ติดตัวมาแต่กำเนิดซึ่งอาจเรียกใหม่ได้ว่าเป็น “พื้นที่เชิงชาติพันธุ์”
(Ethnoscape) ในการผลิตความเป็นเพื่อนบ้านจึงมักมีกระบวนการของการเป็น
อาณานิคมติดตัวมาด้วยแต่แรกจากการที่ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งอ้างสิทธิ์ทางสังคมด้วยการ
แสดงอำนาจเหนือพื้นที่ ซึ่งมักจะผ่านทางพิธีกรรม (Appadurai, 1996 อ้างถึงใน
ณัฐชิวัด โภคาพาณิพงษ์, 2556)

อย่างไรก็ตามแนวคิดการข้ามท้องถิ่นยังไม่ได้ให้ความสำคัญกับเรื่อง “เครือข่าย
ทางสังคม” (Social Networks) มากนัก ทั้งที่เป็นส่วนที่เอื้อต่อการนำเอาความเป็น
ท้องถิ่นในพื้นที่ต้นทางเข้ามาสู่พื้นที่ปลายทาง ดังนั้นผู้เขียนจึงนำแนวคิดทุนทางสังคม
(Social Capital) ของ Putnam (1995, 2002) ที่ให้ความสำคัญกับเรื่องเครือข่าย
ทางสังคมมาช่วยอธิบายปรากฏการณ์ให้ชัดเจนมากขึ้น โดยเครือข่ายทางสังคมนั้น
ภายในจะบรรจุด้วยความไว้วางใจ (Trust) และบรรทัดฐานของการแลกเปลี่ยนทาง

สังคม (Norms of social exchange) เครือข่ายทางสังคมมีสามรูปแบบคือ 1) Bonding Networks เป็นเครือข่ายความสัมพันธ์ในหมู่เครือญาติหรือในหมู่คนที่มีความคล้ายคลึงกัน 2) Bridging Networks เป็นเครือข่ายความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มในชุมชนที่ไม่ได้มีความใกล้ชิดหรือสนิทสนมกันมากนักและ 3) Linking Networks เป็นเครือข่ายความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มหรือชุมชนกับองค์กรภายนอกที่ช่วยสนับสนุนปัจจัยทางเศรษฐกิจและการเข้าถึงข้อมูลข่าวสาร

ผู้เขียนมองว่ากระบวนการข้ามท้องถิ่นข้างต้นของมุสลิมในจังหวัดหนองคายได้นำไปสู่จินตนาการชุมชน⁴ แบบใหม่ ซึ่งหมายถึงการก่อรูปความเป็นชุมชนที่ไม่ได้ถูกกำหนดด้วยขอบเขตพื้นที่ทางกายภาพเป็นหลัก แต่เป็นชุมชนที่ก่อรูปขึ้นมาจากความศรัทธาร่วมกันที่ช่วยยึดโยงมุสลิมในพื้นที่เข้าไว้ด้วยกัน แม้ว่าแต่ละคนจะมาจากท้องถิ่นหรือภูมิภาคอื่นอันหลากหลายก็ตาม ซึ่งผู้เขียนเรียกว่า “ชุมชนข้ามถิ่น”⁵ ข้อมูลที่ใช้ในบทความนี้ได้มาจากการวิจัยเชิงคุณภาพโดยเก็บรวบรวมข้อมูลจากการทบทวนเอกสารและข้อมูลที่ได้จากการลงสนามด้วยวิธีการสัมภาษณ์เชิงลึกและการสังเกตการณ์ทั้งแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม พื้นที่ศึกษาอยู่ที่จังหวัดหนองคาย ซึ่งพื้นที่หลักคือ

⁴ “จินตนาการชุมชน” ในที่นี้มีความหมายเช่นเดียวกับ “ชุมชนในจินตนาการ” (Imagined Communities) ของ Benedict Anderson ซึ่งผู้เขียนต้องการนำเสนอให้เห็นรูปแบบของ “ชุมชน” ที่นอกเหนือการใช้เกณฑ์ทางภูมิศาสตร์หรือกายภาพเป็นตัวกำหนด (Anderson, 1991 อ้างถึงใน จีระศักดิ์ โสเภสัน, 2550) โดยจินตนาการชุมชนของมุสลิมในจังหวัดหนองคายนั้นมีลักษณะเป็น “ชุมชนข้ามถิ่น” อันมีความศรัทธาเป็นรากฐานที่ช่วยยึดโยงมุสลิมในพื้นที่เข้าไว้ด้วยกัน อีกทั้งชุมชนแห่งนี้ยังเชื่อมโยงกับสังคมมุสลิมทั่วโลก ดังแนวคิด “อุมมะฮ์” (Ummah) ในหลักอิสลาม ซึ่งหมายถึงความเป็นประชาชาติมุสลิมที่ไม่ได้ตั้งอยู่บนฐานของชาติพันธุ์ สัญชาติ สปีชีส์ ภาษา ถิ่นฐาน ความเป็นญาติพี่น้อง หรือผลประโยชน์ใดๆ แต่ตั้งอยู่บนฐานของความศรัทธาในพระเจ้าร่วมกัน (ประทีปจิต นิละไพจิตร, 2557)

⁵ “ชุมชนข้ามถิ่น” (Translocal Community) ผู้เขียนใช้คำนี้ตามงานศึกษาของยศ สันตสมบัติ และคณะ (2548) ซึ่งอธิบายไว้ว่าหมายถึงความเป็น “ชุมชน” ที่ไม่ได้วางอยู่บนพื้นฐานของ “ดินแดน” แต่วางอยู่บนพื้นฐานของการสร้างสำนึกทางประวัติศาสตร์แบบใหม่และอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ เพื่อใช้เป็นพื้นฐานในการสร้างความรู้สึกเป็นพวกพ้อง เครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคม และความช่วยเหลือเกื้อกูลกันของคนพลัดถิ่นหรือผู้อพยพย้ายถิ่น

1) มัสยิดดารุลมุตตะกิน ตั้งอยู่ที่บ้านหนองสองห้อง ตำบลค่ายบกหวาน อำเภอเมืองหนองคาย 2) มัสยิดชำซูดดิน ตั้งอยู่ที่บ้านนาคลอง ตำบลวัดธาตุ อำเภอเมืองหนองคาย และ 3) มุสลิมนิติสันติศึกษาเพื่อการสงเคราะห์ ตั้งอยู่ที่บ้านสามัคคี ตำบลหาดคำ อำเภอเมืองหนองคาย นอกจากนี้ผู้วิจัยยังได้ติดตามมุสลิมในพื้นที่ไปตามสถานที่ต่างๆ เช่น บ้านมุสลิมที่อยู่ต่างอำเภอ สถานที่ค้าขายหรือทำธุรกิจ ผู้ให้ข้อมูลแบ่งออกเป็นสองกลุ่มคือ 1) ผู้ให้ข้อมูลหลัก ใช้วิธีการคัดเลือกแบบเจาะจงและแบบลูกโซ่ (Snowball Sampling) ได้แก่ คณะกรรมการประจำมัสยิดดารุลมุตตะกินและมัสยิดชำซูดดิน และมุสลิมในจังหวัดหนองคายและ 2) ผู้ให้ข้อมูลทั่วไป ใช้วิธีการคัดเลือกแบบเจาะจง ได้แก่ คนในท้องถิ่นที่บ้านอยู่ในละแวกมัสยิดทั้งสองแห่ง เจ้าหน้าที่หน่วยงานภาครัฐในพื้นที่และเจ้าหน้าที่หน่วยงานเอกชนที่เข้ามา มีบทบาทสนับสนุนการดำเนินกิจกรรมทางศาสนาของมุสลิมในพื้นที่ ทำการเก็บรวบรวมข้อมูลระหว่าง พ.ศ. 2559-2561 ตั้งแต่เดือนมกราคมถึงธันวาคม

หนองคาย: ดินแดนพหุวัฒนธรรมกับการกลายเป็นพื้นที่ปลายทางของมุสลิมจากต่างถิ่น

หนองคายเป็นหนึ่งในจังหวัดทางภาคอีสานที่มีลำนํ้าโขงเป็นเส้นกั้นเขตแดนระหว่างประเทศไทยกับสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว (สปป.ลาว) จากการศึกษาระวัติศาสตร์พบว่าคนในท้องถิ่นมีความสัมพันธ์ทางเชื้อชาติ ภาษา และวัฒนธรรมอย่างใกล้ชิดกับคนลาว (อุราลักษณ์ สิริบุตตร, 2526) เนื่องจากในอดีตพื้นที่บริเวณนี้เป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรล้านช้างซึ่งมีกลุ่มชาติพันธุ์หลากหลายอาศัยอยู่ เช่น ชาวลาวเวียงจันทน์ ชาวพวน ชาวย้อ ชาวไฉ่ ฯลฯ รวมถึงชาวญวน (เวียดนาม) และชาวจีนที่อพยพเข้ามาในระยะหลัง (คณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, 2542) อันเป็นลักษณะของสังคม “พหุวัฒนธรรม” ซึ่งมีการดำรงอยู่ร่วมกันของวัฒนธรรมที่หลากหลายของกลุ่มคน ชนชั้นเพศชาติพันธุ์ ความเชื่อ ศาสนา ท้องถิ่น ฯลฯ (ประสิทธิ์ ลีปรีชา, 2556)

อย่างไรก็ตาม กลุ่มชาติพันธุ์ส่วนใหญ่ในจังหวัดหนองคายต่างมีความเชื่อ ความศรัทธาในพุทธศาสนาที่ผสมผสานกับคติความเชื่อดั้งเดิมเป็นแบบแผนในการ ดำเนินชีวิตเรื่อยมาแต่โบราณกาล ส่วนมุสลิมนั้นเป็นกลุ่มชนที่อพยพย้ายถิ่นเข้ามาอยู่ ใหม่ในช่วงที่มีการสร้างทางรถไฟเส้นทางจากกรุงเทพฯ เข้าสู่ภาคอีสานในสมัยรัชกาล ที่ห้าเป็นต้นมา โดยมุสลิมพาหนะได้เดินทางมาโดยรถไฟเข้าสู่จังหวัดหนองคายในราว พ.ศ. 2470 และตั้งถิ่นฐานอยู่ในอำเภอท่าบ่อ ต่อมาราว พ.ศ. 2513 มุสลิมไทยเชื้อสาย มลายูจากจังหวัดพระนครศรีอยุธยาได้เดินทางเข้ามาค้าขายในหลายอำเภอ จากนั้น จึงตามมาด้วยมุสลิมไทยเชื้อสายมลายูจากจังหวัดอื่นๆ ทางภาคกลาง เช่น กรุงเทพฯ นครนายก สมุทรปราการ ฯลฯ ที่เข้ามารับราชการและค้าขายในหลายอำเภอเช่นกัน มุสลิมจากต่างถิ่นเหล่านี้ล้วนเป็นผู้ขายทั้งสิ้นและได้แต่งงานสร้างครอบครัวกับหญิง ท้องถิ่นซึ่งหญิงท้องถิ่นก็ได้เปลี่ยนมาเข้ารับอิสลาม ทั้งนี้ยังมีคนในท้องถิ่นได้ไปทำงาน ในประเทศแถบตะวันออกกลางซึ่งส่วนใหญ่เป็นประเทศที่นับถือศาสนาอิสลาม เพื่อแสวงหารายได้ที่มากขึ้น การทำงานอยู่ในประเทศเหล่านั้นเป็นเวลานานทำให้เกิด ความศรัทธาในอิสลามและเปลี่ยนมาเข้ารับอิสลาม เมื่อกลับมายังบ้านเกิดจึงได้เผยแพร่ อิสลามให้กับคนในครอบครัวและเพื่อนบ้านหันมาเข้ารับอิสลาม รวมถึงมีคนในท้องถิ่น ได้ลงไปทำงานในภาคใต้เนื่องจากบ้านเกิดประสบภัยแล้งยาวนานทำให้ไม่สามารถ ทำเกษตรกรรมได้ โดยส่วนใหญ่ไปเป็นแรงงานอยู่ในสวนยางพาราหรือสวนผลไม้ และได้แต่งงานสร้างครอบครัวกับคนในท้องถิ่นภาคใต้ซึ่งเป็นมุสลิมจึงเปลี่ยนมาเข้ารับ อิสลามก่อนที่จะย้ายกลับมาทำมาหากินยังบ้านเกิด

เมื่อเกิดการพัฒนาดอนภูมิภาคลุ่มน้ำโขง (The Greater Mekong Sub-region: GMS) ใน พ.ศ. 2535 ซึ่งก่อให้เกิดการพัฒนาเส้นทางคมนาคมที่เชื่อมต่อระหว่าง เมืองสำคัญในกลุ่มอนุภูมิภาคที่เรียกว่า “ระเบียงเศรษฐกิจ” ได้ส่งผลให้จังหวัดหนองคาย ที่ตั้งอยู่บนระเบียงเศรษฐกิจพิเศษตอนกลางนั้นมีเศรษฐกิจที่คึกคักเนื่องจากมีโครงข่าย การขนส่งทั้งทางถนน รถไฟ และทางอากาศที่ช่วยสนับสนุนการพัฒนากิจกรรม ทางเศรษฐกิจในพื้นที่ (ปานทิพย์ เปลี้นโมพี, 2559) เป็นจุดดึงดูดให้ผู้คนหลายกลุ่ม ต้องการเข้ามาแสวงหาโอกาสทางเศรษฐกิจซึ่งรวมถึงมุสลิมจากต่างถิ่นที่ส่วนใหญ่ ยังคงเป็นมุสลิมไทยเชื้อสายมลายูจากภาคกลางได้โยกย้ายเข้ามาค้าขายและรับราชการ

ในหลายอำเภอ โดยมีทั้งเป็นผู้ขายโยกย้ายมาตัวคนเดียวและได้แต่งงานกับหญิงท้องถิ่น รวมถึงที่โยกย้ายกันมาเป็นครอบครัว อีกทั้งมีคนในท้องถิ่นได้เข้ารับอิสลามด้วยความศรัทธาเฉพาะตน นอกจากนี้ยังพบว่ายังมีมุสลิมพม่าได้เดินทางข้ามพรมแดนเข้ามาทำมาหากินในจังหวัดหนองคายด้วย

ใน พ.ศ. 2543⁶ ได้มีการสำรวจสำมะโนประชากรมุสลิมในจังหวัดหนองคาย ซึ่งพบว่าขณะนั้นมีจำนวน 596 คน (แผนงานสร้างเสริมสุขภาพมุสลิมไทย, 2547) และในปีนี้อเองมุสลิมในพื้นที่ได้รวมตัวกันอย่างเป็นทางการเพื่อสร้างบาแล⁶ ก่อนจะปรับเปลี่ยนสร้างเป็นมัสยิดอย่างเป็นทางการใน พ.ศ. 2544 มัสยิดจึงเป็นอีกหนึ่งสิ่งที่ดึงดูดให้มุสลิมจากต่างถิ่นเข้ามาทำมาหากินและตั้งถิ่นฐานอยู่ในจังหวัดหนองคาย ซึ่งส่วนใหญ่ยังคงเป็นมุสลิมไทยเชื้อสายมลายูจากภาคกลาง และมีมุสลิมไทยเชื้อสายมลายูจากจังหวัดอื่นๆ ทางภาคอีสานรวมถึงภาคใต้ด้วย นอกจากนี้ยังพบว่ายังมีมุสลิมพม่าและโรฮิงญาได้เดินทางข้ามพรมแดนเข้ามาทำมาหากินในจังหวัดหนองคายอย่างต่อเนื่อง ซึ่งส่วนใหญ่อาศัยอยู่ในอำเภอท่าบ่อตังนั้นปัจจุบันมุสลิมในจังหวัดหนองคายจึงมีความหลากหลายทางชาติพันธุ์และภูมิหลังความหลากหลายดังกล่าวไม่ได้เป็นอุปสรรคต่อการสร้างสำนึกความเป็นเพื่อนบ้านต่อกัน เพราะมุสลิมในพื้นที่ต่างมีความรู้สึกผูกพันเสมือนเป็นพี่น้องกันภายใต้หลัก “ความเป็นพี่น้อง” ในอิสลามที่ตั้งอยู่บนฐานของความศรัทธาในพระเจ้าร่วมกัน

พื้นที่ทางศาสนากับการสร้างชุมชนข้ามถิ่นในพื้นที่ปลายทางบนพื้นฐานความเป็นท้องถิ่นในพื้นที่ต้นทางของมุสลิมในจังหวัดหนองคาย

ด้วยวิถีชีวิตของมุสลิมนั้นผูกพันกับมัสยิดอันเป็นสถานที่ประกอบศาสนกิจตามหลักอิสลามและเปรียบเสมือนบ้านของพระเจ้า ดังนั้นการสร้างชุมชนข้ามถิ่นแห่งนี้จึงต้องพิจารณาผ่านการสร้างพื้นที่ทางศาสนา โดยในอดีตจังหวัดหนองคายไม่มีศาสนสถานตามหลักอิสลาม เมื่อถึงวันศุกร์มุสลิม⁷ ต้องเดินทางไปละหมาดที่จังหวัดอุดรธานี

⁶ บาแลเป็นสถานที่รวมตัวกันเพื่อทำละหมาด เรียกได้ว่าเป็นมัสยิดชั่วคราวซึ่งยังไม่ได้มาตรฐานตามหลักอิสลาม (จีรศักดิ์ โสขสัน, 2550)

⁷ มุสลิมินเป็นคำเรียกมุสลิมเพศชาย ส่วนเพศหญิงเรียกมุสลิมะฮ์

และเมื่อมีใครเสียชีวิตจะต้องนำร่างไปฝังที่จังหวัดอุดรธานีเช่นกัน เนื่องจากมีมัสยิด กุโบร์⁸ และตั้งอยู่ใกล้ที่สุด รวมถึงเมื่อถึงวันสำคัญทางศาสนาส่วนใหญ่มุสลิมจึงเดินทาง กลับไปร่วมงานที่บ้านเกิดของตนต่อมากคนในท้องถิ่นได้เปลี่ยนมาเข้ารับอิสลามหรือ ที่เรียกว่า “มุอัลลัฟ”⁹ กล่าวคือมีคนในท้องถิ่นได้ไปทำงานที่พืดยาและเข้ารับอิสลาม กับ “กลุ่มตะวะฮ์”¹⁰ เมื่อกลับมาบ้านที่ตำบลเซิม อำเภอโพนพิสัย จึงได้เผยแพร่อิสลาม ให้กับคนในครอบครัวรวมถึงเพื่อนบ้านหลายคนหันมาเข้ารับอิสลาม และเริ่มมี มุสลิมไทยจากต่างถิ่นเข้ามาช่วยอาศัยอยู่ด้วย จนสามารถร่วมมือร่วมใจกันสร้างมัสยิด (อย่างไม่เป็นทางการ) ได้สำเร็จใน พ.ศ. 2542 ชื่อว่า “มัสยิดตะวะฮ์ตุลอิสลาม” เกิดเป็น ชุมชนมุสลิมเล็กๆ ในพื้นที่ละแวกนั้น แต่ด้วยแรงกดดันจากหลายทาง ทั้งจากเพื่อนบ้าน ส่วนใหญ่ที่ไม่ให้การยอมรับและผู้นำกลุ่มมุสลิมไม่เข้มแข็งพอ ทำให้มุสลิมบางคน หรือบางครอบครัวต้องย้ายออกจากพื้นที่ และมุอัลลัฟบางคนกลับไปนับถือศาสนาพุทธ เหมือนเดิม เป็นอันให้มัสยิดแห่งนี้ต้องปิดตัวลง

กระทั่งวันที่ 19 กันยายน พ.ศ. 2542 มุสลิมในจังหวัดหนองคายได้รวมตัวกัน จัดตั้งชมรมมุสลิมหนองคายขึ้น ที่ทำการชมรมฯ ตั้งอยู่ที่บ้านหนองสองห้อง ตำบล ค่ายบกหวาน อำเภอเมืองหนองคาย โดยทำการละหมาดวันศุกร์เป็นครั้งแรกที่นี้ ในวันที่ 12 พฤษภาคม พ.ศ. 2543 ต่อมาเมื่อพื้นที่ไม่สามารถรองรับจำนวนคน มาละหมาดได้ทั้งหมดจึงได้วางแผนกันหาพื้นที่ทำบาแลและช่วยกันเรียกรั้วเงินจากมุสลิม ในพื้นที่และจังหวัดอื่นๆ จนสามารถรวบรวมเงินซื้อที่ดินทำบาแลได้สำเร็จซึ่งตั้งอยู่บ้าน หนองสองห้องเช่นกัน ก่อนจะปรับเปลี่ยนสร้างเป็น “มัสยิดดารุลมุตตะกิน” โดยในวันที่ 10 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2544 ได้ทำการวางรากฐานและจัดงานหารายได้สมทบทุนก่อสร้าง

⁸ กุโบร์หรือสุสานที่ใช้ฝังร่างผู้เสียชีวิตที่เป็นมุสลิม

⁹ “มุอัลลัฟ” หมายถึงบุคคลที่ไม่ได้เป็นมุสลิมแต่กำเนิด แต่เปลี่ยนมาเข้ารับอิสลาม

¹⁰ “กลุ่มตะวะฮ์” หรือ “ตะวะฮ์ตบลิสม” หรือ “ญะม็ออัตบลิสม” คือเครือข่ายองค์กรที่มุ่งเผยแพร่หรือเชิญชวน ให้มุสลิมหันมาสนใจและฟื้นฟูศาสนาอิสลามให้รุ่งเรืองเหมือนที่เคยเกิดขึ้นในอดีต โดยการปรับปรุงการปฏิบัติ ศาสนกิจของตนเอง ครอบครัว สังคม ตลอดจนมุสลิมทั่วโลก และปฏิบัติตามแบบอย่างของศาสดามุฮัมมัด (ซ.ล.) ในทุกๆ ด้าน (สมัคร กอเซ็ม, 2556)

มัสยิด ซึ่งมีนายสวาสต์สุมาลัยศักดิ์ จุฬาราชมนตรีในขณะนั้นเป็นประธานในพิธี และทำการก่อสร้างจนแล้วเสร็จในเดือนตุลาคมของปีเดียวกัน มีการจดทะเบียนจัดตั้งอย่างเป็นทางการและคัดเลือกคณะกรรมการประจำมัสยิด¹¹ ย้ายมาทำละหมาดวันศุกร์ รวมถึงศาสนกิจต่างๆ ที่มัสยิดแห่งนี้ ในช่วงแรกแม้จะดำเนินการก่อสร้างมัสยิดเสร็จเรียบร้อยแล้ว แต่ยังพบว่าพื้นที่ละแวกนี้ขาดสาธารณูปโภคหลายอย่างไฟฟ้าเข้าไม่ถึง คนในท้องถิ่นละแวกนี้ต้องใช้ไฟตะเกียงนายวันมูหะหมัดนอร์ มะทา ซึ่งดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงคมนาคมในสมัยนั้น หลังจากได้เดินทางมาเยี่ยมที่มัสยิดแล้วจึงดำเนินการนำไฟฟ้าและถนนหนทางเข้ามาในพื้นที่ ส่งผลให้การดำเนินกิจกรรมต่างๆ ของมัสยิดมีความสะดวกมากขึ้น อีกทั้งคนในท้องถิ่นละแวกนี้ได้รับประโยชน์ด้วย ดังที่นายอับดุลการิม อิสมาแอล คอเต็บประจำมัสยิดดารุลมุตตะกินเล่าว่า

ช่วงนั้นวันนอร์เป็นคมนาคน ลงมาประชุมที่หนองคาย ได้เข้ามาเยี่ยมที่มัสยิด แล้วก็ขอไฟเข้ามา เพราะตอนนั้นไม่มีไฟ เป็นป่า คนพุทธแถวนี้ก็ใช้ไฟตะเกียงกับน้ำสวบอบาดาล พอไฟเข้ามา ถนน ก็เรียบ เขามาทำให้อย่างดี ตั้งแต่นั้นมามันก็เจริญ คนแถวนี้ก็ไม่มีปัญหาอะไรกับพวกเรา เวลาไต่ยีน เสี่ยงอะซานก็ไม่ได้ว่าอะไร เพราะเราเข้ามาทำความเจริญให้เขา (อับดุลการิม อิสมาแอล, สัมภาษณ์, 1 กันยายน 2560)

และต่อมานายสุไลมาน วงศ์พานิช อดีตสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรได้ทำการซื้อพื้นที่ด้านหลังมัสยิดและบริจาคให้สร้างเป็นกุโบร์ทั้งนี้ในจังหวัดหนองคายยังมีมัสยิดอีกหนึ่งแห่งที่ยังไม่ได้จดทะเบียนจัดตั้งอย่างเป็นทางการคือ “มัสยิดข้าซูดดิน” สร้างเมื่อ พ.ศ. 2554 ตั้งอยู่ที่บ้านนาคลอง ตำบลวัดธาตุ อำเภอเมืองหนองคาย บนที่ดินส่วนตัวของมุสลิมครอบครัวหนึ่งซึ่งโยกย้ายมาจากจังหวัดนครศรีธรรมราช ส่วนสาเหตุของการจัดตั้งมัสยิดแห่งนี้เกิดจากความคิดเห็นที่ไม่ตรงกันในเรื่องแนวคิดหรือ

¹¹ คณะกรรมการประจำมัสยิด ประกอบด้วย อิหม่ามเป็นผู้นำศาสนาอิสลาม คอเต็บเป็นผู้แสดงธรรม บิหลันเป็นผู้ประกาศเชิญชวน (อะซาน) ให้มุสลิมปฏิบัติศาสนกิจตามเวลา และคณะกรรมการอื่นๆ

หลักปฏิบัติบางอย่าง ดังนั้นเมื่อถึงวันศุกร์จึงมีการละหมาดสองที่ด้วยกันคือ ที่มัสยิดดารุลมุตตะกินและมัสยิดซำซุดดิน แต่ในการฝังศพยังคงฝังที่กุโบร์หลังมัสยิดดารุลมุตตะกินที่เดียว

มัสยิดทั้งสองแห่งได้กลายเป็นจุดยึดโยงมุสลิมในพื้นที่เข้าไว้ด้วยกันเนื่องจากเป็นสถานที่ใช้ทำละหมาดวันศุกร์ ดังคำบอกเล่าของนายทองคำ ส่วนเขียว หนึ่งในคณะกรรมการประจำมัสยิดดารุลมุตตะกินที่ว่า “มุสลิมอีสานถ้าอยากเจอต้องมามัสยิดวันศุกร์ถ้ามาวันอื่นโอกาสเจอน้อย ถึงเจอก็เจอสองสามคน” (ทองคำ ส่วนเขียว, สัมภาษณ์, 2 กันยายน 2560) ดังนั้นเมื่อผู้เขียนเดินทางไปมัสยิดในวันศุกร์จะพบมุสลิมินทยอยเดินทางมาถึงมัสยิดก่อนเวลาเที่ยงวันเพื่อเตรียมรับฟังคุฏบะฮ์¹² และละหมาดรวมกัน ไม่ได้มีเฉพาะมุสลิมในพื้นที่เท่านั้นที่มาละหมาดที่มัสยิดทั้งสองแห่ง แต่คนเดินทางผ่านก็สามารถมาละหมาดได้ ในส่วนของเสียงอะซานที่มักจะเป็นข้อกังวลใจสำหรับชาวพุทธทั่วไปนั้น จากการสอบถามคนในท้องถิ่นซึ่งมีบ้านอยู่ในละแวกมัสยิดทั้งสองแห่งต่างเล่าเป็นเสียงเดียวกันว่าไม่ได้ส่งเสียงรบกวนแต่อย่างใดเพราะทางมัสยิดไม่ได้เปิดลำโพงเสียงดัง ดังตัวอย่างคำบอกเล่าของคนในท้องถิ่นที่ว่า “เขาไม่ได้เปิดลำโพงเสียงดัง ถามว่าได้ยินมั๊ยก็ได้ยิน แต่ไม่ได้ดังมากจนเรารำคาญ วันไหนเสียงมันดังผิดปกติก็เดินไปบอกเขาจะว่าลดเสียงหน่อย เขาก็ลด” ในประเด็นนี้อีหม่ามประจำมัสยิดทั้งสองแห่งได้เล่าว่ามุสลิมในจังหวัดหนองคายไม่ได้อยู่รวมกันเป็นชุมชนจึงไม่จำเป็นต้องอะซานออกลำโพงเสียงดัง

นอกจากการละหมาดแล้ว มัสยิดยังใช้เป็นสถานที่จัดงานประเพณีอิสลาม เช่น “งานวันอีด”¹³ เมื่อถึงวันอีดิลฟิตรี มุสลิมในจังหวัดหนองคายจะแต่งกายด้วยเสื้อผ้าใหม่ มารับฟังคุฏบะฮ์และละหมาดรวมกันที่มัสยิด หลังจากนั้นจะรับประทานอาหารเฉลิม

¹² คุฏบะฮ์หรือคำอบรมแก่ผู้ที่มาละหมาด เพื่อเป็นการเตือนสติ แนะนำ ชี้แจงให้ผู้ฟังเป็นคนดี และนำไปอบรม ตักเตือนสมาชิกในบ้าน เพราะถือว่าเป็นหน้าที่ของผู้ชายทุกคนในฐานะผู้เป็นหัวหน้าครอบครัว (เสาวนีย์ จิตต์หมวด, 2522)

¹³ ในรอบปีอิสลามจะมีวันอีดสองครั้งคือ อีดิลฟิตรี เป็นวันเฉลิมฉลองหลังการถือศีลอด และ อีดิลอัฎฮา เป็นวันเฉลิมฉลองหลังเสร็จการประกอบพิธีฮัจญ์ ซึ่งจะมีการทำกุรบานหรือการเชือดสัตว์พลีทานเพื่อเป็นอาหาร แจกจ่ายแก่คนยากจน

ฉลองกัน ส่วนในวันอีดิลอัฎฮา ซึ่งตรงกับวันศุกร์ที่ 1 กันยายน พ.ศ. 2560 ผู้เขียนได้เข้าร่วมงานที่มัสยิดดารุลมุตตะกิน (ที่มัสยิดชำชูดินก็มีการจัดงานเช่นกัน) คณะกรรมการประจำมัสยิดได้จัดทำคู่มือป้องกันและเฝ้าระวังโรคระบาด โดยให้มุสลิมในพื้นที่แต่ละครอบครัวส่งตัวแทนหนึ่งคนมารับคู่มือป้องกันและเฝ้าระวังโรคระบาดหนึ่งคู่มือ คณะกรรมการประจำมัสยิดได้ปรึกษากันแล้วว่าวิธีการดังกล่าวน่าจะช่วยให้สามารถแจกจ่ายคู่มือป้องกันโรคระบาดได้ครบทุกครอบครัว และเนื่องจากอีดิลอัฎฮาตรงกับวันศุกร์มุสลิมจึงขึ้นมัสยิดเพื่อทำการละหมาดเร็วกว่าปกติ ส่วนมุสลิมะฮ์จะนั่งพูดคุยกันอยู่ด้านล่างหลังเสร็จจากการละหมาดแล้วทุกคนจะเดินไปตักอาหารมานั่งรับประทานด้วยกัน บางคนหรือบางครอบครัวที่เพิ่งโยกย้ายเข้ามาอยู่ใหม่ก็ใช้โอกาสนี้ทำความรู้จักกับคนอื่น ๆ จากนั้นจึงเข้าสู่การทำกุรบาน ในปีนี้ทางมัสยิดได้ร่วมทำทั้งหมดสามตัว สองตัวแรกมาจากการรวบรวมเงินจากครอบครัวมุสลิมในพื้นที่ที่มีกำลังทรัพย์ ส่วนอีกหนึ่งตัวได้รับบริจาคจากมุสลิมมาเลเซียและสิงคโปร์ ดังนั้นในปีนี้จะมัสยิดจากมาเลเซียและสิงคโปร์มาร่วมงานด้วย แต่ทั้งนี้เกิดปัญหาคือ ไม่สามารถแจกจ่ายคู่มือป้องกันโรคระบาดได้ครบทุกครอบครัว จึงเกิดปากเสียงกันอยู่พักหนึ่ง แต่ไม่นานก็สามารถพูดคุยกันได้ด้วยดี เป็นเหตุให้คณะกรรมการประจำมัสยิดต้องปรึกษารื้อกันเพื่อหาวิธีการที่เหมาะสมสำหรับการทำกุรบานครั้งต่อไป

วิถีชีวิตมุสลิมข้ามท้องถิ่นบนพื้นฐานของวัฒนธรรมต้นทางและปลายทาง

สำหรับวิถีชีวิตโดยทั่วไปของมุสลิมในจังหวัดหนองคายก็เช่นเดียวกับมุสลิมทั่วโลกที่มีกรอบของวัฒนธรรมอิสลาม¹⁴ เป็นตัวกำหนดวิถีชีวิตในทุกๆ ด้าน โดยมีการปฏิบัติศาสนกิจคือ การละหมาด ซึ่งมีทั้งการปฏิบัติคนเดียวหรือห้าเวลาในแต่ละวัน และการละหมาดแบบรวมหรือละหมาดวันศุกร์ที่มัสยิดอันเป็นข้อบังคับกับมุสลิมินที่

¹⁴ วัฒนธรรมอิสลามมีที่มาจากพระเจ้าซึ่งปรากฏเป็นบทบัญญัติข้อให้ปฏิบัติและไม่ให้ปฏิบัติอยู่ในคัมภีร์อัลกุรอานที่ประทานให้แก่มนุษยชาติโดยผ่านศาสดามุฮัมมัด (ช.ล.) และจากศาสดามุฮัมมัด (ช.ล.) ทั้งที่เป็นวณะคำสอนและจริยวัตรที่ท่านปฏิบัติไว้เป็นแบบอย่าง (สุนนะห์) (เสาวนีย์ จิตต์หมวด, 2522)

บรรลุดศาสนาภาวะคือ อายุครบสิบห้าปีและมีสติสัมปชัญญะสมบูรณ์ มีการถือศีลอด¹⁵ ในเดือนรอมฎอนโดยงดทานอาหารตั้งแต่พระอาทิตย์ขึ้นจนตกดิน และทำชะกาต¹⁶ เมื่อครบรอบปี ซึ่งเป็นการปฏิบัติตนตามหลักปฏิบัติ (รูกนอิสลาม)¹⁷ ในเรื่องของอาหาร ได้เลือกรับประทานสิ่งที่ฮาลาล¹⁸ และสิ่งที่น่าสนใจคือ มุสลิมในจังหวัดหนองคาย ได้ประยุกต์อาหารท้องถิ่นหนองคาย ทั้งที่เป็นอาหารอิสลามทั่วไปและอาหารเวียดนาม ให้ฮาลาลด้วย เช่น ป้าเซาเดห์ เทียงพุลวงค์ เจ้าของร้านอาหารฮาลาลในตัวเมืองหนองคายซึ่งโยกย้ายมาจากกรุงเทพฯเล่าว่า “คนที่นี่เขาก็กินอาหารอิสลามกัน มุสลิมเราก็กินเป็น พวกลาบ น้ำตก ต้ม แกงเห็ด เราก็กินเอามาทำให้มันฮาลาล ไม่มีหมู เป็นพวกเนื้อวัว เนื้อไก่ เนื้อปลา” (เซาเดห์ เทียงพุลวงค์, สัมภาษณ์, 20 กันยายน 2560) และอิหม่ามแสนทวี พลีนุช อิหม่ามประจำมัสยิดดารุลมุตตะกินซึ่งเกิดและเติบโตที่จังหวัดหนองคายเล่าว่า “อาหารเวียดนามอย่างแหมมเนือง เราไปซื้อที่ไหนไม่ได้เพราะเขาใช้หมู ต้องทำกินเอง ไปซื้อแป้ง ซื้อผัก ซื้ออะไรมา แล้วก็เปลี่ยนจากหมูเป็นเนื้อ พวกลาบ ต้ม อะไร มุสลิมเราก็กินเป็น เพียงแต่ให้มันฮาลาล” (แสนทวี พลีนุช, สัมภาษณ์, 20 กันยายน 2560)

¹⁵ มุสลิมทำการถือศีลอดเป็นเวลาหนึ่งเดือน ซึ่งตรงกับเดือนที่เก้าในฮิจญเราะห์ศักราชที่เรียกว่า เดือนรอมฎอน ทั้งนี้บุคคลที่ไม่ต้องถือศีลอดคือ คนชรา ผู้ป่วย หญิงมีครรภ์ คนทำงานหนัก คนเดินทาง หญิงมีรอบเดือนและหลังคลอด (เสาวนีย์ จิตต์หมวด, 2522)

¹⁶ ชะกาตเป็นการจ่ายทานบังคับจากผู้มีทรัพย์สิน ครบรอบปีเมื่อเกินจำนวนที่กำหนดไว้แก่คนที่มีสิทธิรับบริจาค (เสาวนีย์ จิตต์หมวด, 2522)

¹⁷ หลักปฏิบัติห้าประการ (รูกนอิสลาม) ได้แก่ การปฏิญาณตน การละหมาด การถือศีลอด การชะกาต และประกอบพิธีฮัจญ์

¹⁸ ฮาลาลหมายถึงสิ่งที่ยอมบริโภค ซึ่งตรงข้ามกับ ฮะรอม คือสิ่งที่ไม่ยอมบริโภคอาหารที่ฮะรอม ได้แก่ เนื้อสุกร สัตว์ที่ตายเอง เลือด สัตว์ที่ถูกฆ่าเพื่อบูชารูปเคารพ สัตว์ที่เชือดโดยไม่ได้รับอนุญาตพระเจ้า สัตว์ที่มีเขี้ยวเล็บต่าง ๆ สัตว์เลื้อยคลาน และเครื่องดื่มที่ทำให้มึนเมา (เสาวนีย์ จิตต์หมวด, 2522)

การกล่าวถ้อยคำนับเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตมุสลิม มุสลิมในจังหวัดหนองคาย เมื่อพบเจอกันจะสวัสดีหรือทักทายกันว่า “อัสลามมูอะลัยกุมฯ” โดยผู้รับจะตอบกลับว่า “วะอะลัยกุมุสลามฯ” พร้อมกับสัมผัสมือกัน¹⁹ แต่กับคนต่างศาสนาจะทักทายด้วยการกล่าวสวัสดีพร้อมกับยกมือไหว้เหมือนคนทั่วไป นอกจากการสวัสดีแล้วยังพบว่ามียีกหลายคำซึ่งจะกล่าวในบริบทหรือสถานการณ์ที่แตกต่างกันไป ส่วนเรื่องการแต่งกายนั้น มุสลิมในจังหวัดหนองคายจะสวมใส่เสื้อผ้าที่ปกปิดเอวระฮ์²⁰ ทั้งนี้สำหรับการคลุมฮิญาบ²¹ ของมุสลิมะฮ์พบว่าหลายคนไม่ได้คลุมฮิญาบตลอดเวลาที่ออกจากบ้าน แต่จะคนให้เหตุผลหรือมุมมองเกี่ยวกับการคลุมฮิญาบแตกต่างกันไป โดยส่วนใหญ่ที่ไม่คลุมฮิญาบเพราะรู้สึกว่าการคลุมแล้วทำกิจกรรมต่างๆ ไม่สะดวก รู้สึกร้อน หรือบางคนครอบครัวไม่ได้ให้คลุมมาตั้งแต่เด็ก รวมถึงรู้สึกว่าเมื่อคลุมแล้วจะทำให้ตนดูแปลกแยกจากคนในท้องถิ่น และสำหรับกลุ่มมุอ์ลัดฟันั้นการคลุมฮิญาบนับว่าเป็นเรื่องใหม่อย่างมาก มุอ์ลัดฟัหลายคนเลือกที่จะไม่คลุมฮิญาบ แต่ปรับเปลี่ยนการแต่งกายของตนให้เป็นไปตามหลักอิสลาม อย่างไรก็ตาม เมื่อต้องเข้าร่วมพิธีกรรมทางศาสนามุสลิมะฮ์ทุกคนจะคลุมฮิญาบ ทั้งนี้ลักษณะการแต่งกายของมุสลิมในจังหวัดหนองคายยังมีความแตกต่างกันตามวัฒนธรรมท้องถิ่นในบ้านเกิดของแต่ละคน เพราะความเป็นมุสลิมนั้นย่อมยึดถือความเป็นท้องถิ่น ความเป็นชาติพันธุ์ มีการรับเอาวัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่นไม่ขัดกับบทบัญญัติอิสลามไว้บ้างอยู่แล้ว (ฟารีดา ขจัดมาร, 2557)

มุสลิมในจังหวัดหนองคายนั้นส่วนใหญ่เป็นมุสลิมไทยเชื้อสายมลายู มีทั้งคนที่ เป็น “ออฆานายู” (คนมลายูจากภาคใต้ โดยเฉพาะจังหวัดชายแดนใต้คือ ปัตตานี ยะลา และนราธิวาส) และ “ออฆานายูบาเกาะ” (คนมลายูที่ถูกกวาดต้อนไปอาศัยอยู่กรุงเทพฯ หรือภาคกลางตามประวัติศาสตร์) หลายคนที่ยกย้ายมาจากภาคใต้ โดยเฉพาะจาก

¹⁹ การสลามจะสมบูรณ์เมื่อมีการสัมผัสมือกัน แต่การสัมผัสนั้นกระทำระหว่างเพศเดียวกันหรือต่างเพศซึ่งอยู่ในฐานะที่แต่งงานกันไม่ได้ เช่น พ่อกับลูก พี่กับน้อง (เสาวนีย์ จิตต์หมวด, 2522)

²⁰ เอวระฮ์คือส่วนที่ควรปกปิด โดยผู้หญิงให้ปกปิดทุกส่วนของร่างกายยกเว้นใบหน้าและฝ่ามือ ส่วนผู้ชายให้ปกปิดร่างกายตั้งแต่สะดือถึงหัวเข่า

²¹ ฮิญาบคือผ้าคลุมศีรษะของมุสลิมะฮ์ที่ยาวลงมาจนปิดคลุมหน้าอก

จังหวัดชายแดนใต้จะพูดภาษามลายูได้ และเมื่อเจอคนที่ เป็น “ออสแมนายู” เหมือนกัน ก็มักจะสื่อสารกันด้วยภาษามลายู ในเรื่องการแต่งกายนั้นส่วนใหญ่มักจะแต่งกายแบบมลายูเมื่อมาปฏิบัติศาสนกิจและร่วมกิจกรรมทางศาสนาที่มัสยิด กล่าวคือมุสลิมมี นิยมนุ่งใส่รังคู้กับเสื้อเชิ้ต เสื้อยืด หรือเสื้อกั๊ก²² พร้อมกับสวมหมวกหนึ่งใบซึ่งอาจจะ เป็นหมวกกะปิเยาะห์²³ หรือซอกเกาะกั²⁴ แต่มีบางส่วนที่ใส่ชุดโติ๊ป ลักษณะเป็นเสื้อยาว คู่กับหมวกหนึ่งใบ อย่างไรก็ตาม ในชีวิตประจำวันทั่วไปมุสลิมจะแต่งกายเหมือนคน ในท้องถิ่นคือ ใส่กางเกงขายาวคู่กับเสื้อเชิ้ตหรือเสื้อยืด และอาจจะสวมหมวกหนึ่งใบ ด้วย ส่วนมุสลิมะฮ์นั้นส่วนใหญ่จะเป็นวัยกลางคนและผู้สูงอายุที่ยังนิยมนุ่งใส่รังคาโต๊ะ อยู่ แต่ช่วงวัยอื่นๆ จะแต่งกายเหมือนคนในท้องถิ่นคือ ใส่กางเกงขายาว เสื้อแขนยาว มีทั้งคนที่คลุมและไม่คลุมฮิญาบ

นอกจากภาษามลายูแล้วยังมีหลายคนที่สามารถพูดภาษาอื่นๆ ได้ เช่น ครอบครัวของบังเซาะ (นามสมมติ) ชาวอำเภอสุโงโกลก จังหวัดนราธิวาส ที่สามารถ พูดได้ทั้งภาษามลายูและภาษาอูรดู บังเซาะเล่าว่าตนมีโอกาสได้ไปเรียนที่ปากีสถาน ตั้งแต่อายุสิบเจ็ดปีและกลับมาয়บ้านเกิดเมื่ออายุยี่สิบแปดปีจึงสามารถพูดภาษาอูรดู ซึ่งเป็นภาษาหนึ่งของชาวอินเดีย-ปากีสถานได้ ปัจจุบันแม้จะย้ายมาอยู่จังหวัดหนองคายแล้วก็ยังคงใช้ภาษาอูรดูสื่อสารกันภายในครอบครัว ส่วนกลุ่มที่สามารถพูดภาษาพม่าได้คือ มุสลิมพม่าและโรฮิงญา ซึ่งใช้ภาษาพม่าสื่อสารกันภายในกลุ่มและ ใช้ภาษาไทยกลางสื่อสารกับคนอื่นๆ บางคนเข้ามาทำมาหากินอยู่ในจังหวัดหนองคาย ได้หลายปีแล้วจะสามารถฟังและพูดภาษาอีสานได้เช่นเดียวกับมุสลิมไทยในพื้นที่ แต่อาจมีสำเนียงแตกต่างจากคนในท้องถิ่น

การศึกษาหาความรู้เกี่ยวกับศาสนาอิสลามก็เป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตมุสลิม โดยมุสลิมทุกคนต้องศึกษาทั้งทางโลกและทางธรรมควบคู่กันไปเนื่องจากอิสลาม

²² เสื้อกั๊กมีลักษณะเป็นเสื้อคอกลมขิดลำคอ แขนกระบอกยาวจนถึงข้อมือ เป็นวัฒนธรรมการแต่งกายของชาวมลายู

²³ กะปิเยาะห์คือหมวกที่มุสลิมชาวมลายูสวมใส่ในการทำละหมาด มีลักษณะเป็นทรงกลมและส่วนใหญ่เป็นสีขาว

²⁴ ซอกเกาะกัเป็นหมวกที่มีสองมุมแข็ง ส่วนใหญ่ทำจากผ้ากำมะหยี่สีดำ เดิมเป็นหมวกที่มุสลิมชาวมลายูนิยมสวมใส่ก่อนที่กะปิเยาะห์จะแพร่เข้ามา

ไม่มีสถาบันนักบวช มุสลิมต้องศึกษาทั้งทางด้านอาชีพเพื่อการดำรงชีวิตและศึกษาทางธรรมเพื่อคุณภาพชีวิต ปฏิบัติเท่าเทียมกันทั้งหญิงและชายอย่างเสมอภาค โดยมีอัลกุรอานเป็นธรรมนูญชีวิต (วิชาญ ชูช่วย, 2533) มุสลิมในจังหวัดหนองคายได้ตระหนักถึงความสำคัญของศาสนาอิสลามจึงได้ชักชวนผู้รู้ทางศาสนาจากภาคใต้คือ อาจารย์อุสมัน อูมา เข้ามาช่วยจัดการเรียนการสอนศาสนาเกิดเป็นมูลนิธิสันติศึกษาเพื่อการสงเคราะห์ใน พ.ศ. 2556 ตั้งอยู่ที่บ้านสามัคคี ตำบลหาดคำ อำเภอเมืองหนองคาย ซึ่งกลายเป็นศูนย์เรียนรู้อิสลามในจังหวัดหนองคาย

ชุมชนข้ามถิ่นกับการขยายเครือข่ายทางสังคมออกไปอย่างกว้างขวาง

พื้นฐานการรวมตัวกันของมุสลิมในจังหวัดหนองคายนั้นอยู่ภายใต้หลักอิสลามที่มุ่งเน้นให้มุสลิมประกอบศาสนกิจร่วมกันเป็นหมู่คณะและช่วยเหลือเกื้อกูลกัน การรวมตัวกันเป็นจำนวนมากขึ้นส่งผลให้มุสลิมในพื้นที่เกิดสำนึกความเป็นเพื่อนบ้านต่อกันเพื่อร่วมมือร่วมใจกันสร้างมัสยิดอันเป็นที่ทางศาสนาขึ้นในพื้นที่ ปากกู่การณ์ ดังกล่าวจึงแสดงให้เห็นว่ามุสลิมในพื้นที่ได้สร้างเครือข่ายความสัมพันธ์อันดีต่อกัน (Bonding networks) ที่เอื้อต่อการขยายความเป็นท้องถิ่นในบ้านเกิดหรือพื้นที่ต้นทางซึ่งก็คือความเป็นชุมชนที่อยู่บนฐานของความศรัทธาร่วมกันสู่จังหวัดหนองคายอันเป็นพื้นที่ปลายทางที่โยกย้ายเข้ามาอยู่ใหม่

นอกจากนี้มุสลิมในจังหวัดหนองคายได้สร้างเครือข่ายความสัมพันธ์อันดีกับองค์กรมุสลิมหรือองค์กรศาสนาอิสลามภายนอก (Linking networks) ซึ่งองค์กรเหล่านั้นได้เข้ามาสนับสนุนปัจจัยทางเศรษฐกิจและการดำเนินกิจกรรมทางศาสนาอิสลามของมุสลิมในพื้นที่เรื่อยมา กล่าวคือการสร้างมัสยิดดารุลมุตตะกินได้สำเร็จนั้นได้รับการช่วยเหลือจากมูลนิธิเพื่อการศึกษาและพัฒนามุสลิมอีสาน²⁵ ในการประสานงานกับ

²⁵ มูลนิธิเพื่อการศึกษาและพัฒนามุสลิมอีสาน ตั้งอยู่ที่บ้านหนองหมื่นท้าว ตำบลโนนสูง อำเภอเมือง จังหวัดอุดรธานี วัตถุประสงค์ของมูลนิธิฯ คือ ให้การศึกษาแก่เยาวชนมุสลิมในภาคอีสาน ส่งเสริมสนับสนุนด้านการจัดตั้งมัสยิดใหม่ในภาคอีสาน และทำการประสานงานกับมัสยิดที่มีอยู่แล้วทั้งในด้านการพัฒนาบุคลากรการบริหารทั่วไป และงานด้านสังคมสงเคราะห์ (มูลนิธิเพื่อการศึกษาและพัฒนามุสลิมอีสาน, 2545)

คณะกรรมการกลางอิสลามแห่งประเทศไทย²⁶ ในการจัดตั้งและจดทะเบียนมัสยิดมัสยิดดารุลมุตตะกินได้ร่วมมือกับสถาบันนักศึกษาผู้ใหญ่ธรรมอิสลาม²⁷ จัดงาน “รวมน้ำใจผู้ศรัทธาสู่ดารุลมุตตะกิน” ในวันที่ 1 พฤศจิกายน พ.ศ. 2557 เพื่อหารายได้เป็นค่าใช้จ่ายของมัสยิด ซ่อมแซมอาคาร และสร้างรั้วกุโบร์ มีอาจารย์ชาฟีอี นภากร อิหม่ามประจำมัสยิดศูนย์กลางอิสลามแห่งประเทศไทยเป็นประธานเปิดงาน ภายในงานมีการบรรยายธรรม เสวนาธรรม โดยอาจารย์ชาฟีอีและวิทยากรจากยาตีมทีวี (YateemTV) ของมูลนิธิศรัทธาชนเพื่อการศึกษาและเด็กกำพร้า²⁸ การแสดงศิลปวัฒนธรรมมุสลิมไทย และกิจกรรมของเยาวชนมุสลิม นอกจากนี้การเกิดขึ้นของมูลนิธิสันติศึกษาเพื่อการสงเคราะห์ที่ได้รับความช่วยเหลือจากผู้รู้ทางศาสนาจากต่างถิ่นเข้ามาช่วยจัดการเรียนการสอนศาสนาจนงบประมาณในการดำเนินกิจกรรมต่างๆ ของมูลนิธิได้รับการสนับสนุนจากสถานทูตซาอุดีอาระเบียประจำประเทศไทยและได้รับบริจาคจากผู้มีจิตศรัทธา ในวันที่ 20 ธันวาคม พ.ศ. 2558 ทางมูลนิธิได้จัดพิธีเปิดมัสยิดอาลีไซฟอดฏอฏอ์ลีอู (อิบาดุสสลาม) ซึ่งตั้งอยู่ด้านหน้ามูลนิธิ โดยมีเลขาธิการวัฒนธรรมสหรัฐอเมริกาหรับเอมิเรตส์ประจำประเทศไทยเป็นประธานในพิธีเปิด สำหรับมัสยิดแห่งนี้สร้างขึ้นเพื่อให้เด็กและเยาวชนมุสลิมได้ใช้ละหมาดท่าเวลา ดังนั้นหากยึดตามหลักอิสลามแล้วจังหวัดหนองคายจึงมีมัสยิดเพียงสองแห่งเท่านั้นคือมัสยิดดารุลมุตตะกินและมัสยิดชำซุดดิน เพราะมัสยิดจะต้องเป็นสถานที่ใช้ทำละหมาดวันศุกร์ในวันที่ 22 มกราคม พ.ศ. 2559 เอกอัครราชทูตมาเลเซียประจำประเทศไทยและคณะได้เดินทางมาเยือนจังหวัดหนองคายเพื่อพบปะมุสลิมในพื้นที่ ในวันที่ 15 กันยายน พ.ศ. 2559 เอกอัครราชทูต

²⁶ คณะกรรมการอิสลามประจำมัสยิดทั่วประเทศจะต้องได้รับการแต่งตั้งจากคณะกรรมการกลางอิสลามแห่งประเทศไทย ซึ่งเป็นองค์กรหลักของประเทศที่มีบทบาทสำคัญต่อการดำเนินกิจกรรมของมัสยิดทั่วประเทศ (จิรศักดิ์ โสภสัน, 2559)

²⁷ สถาบันนักศึกษาผู้ใหญ่ธรรมอิสลามอยู่ภายใต้การกำกับดูแลของอาจารย์ชาฟีอี นภากร อิหม่ามประจำมัสยิดศูนย์กลางอิสลามแห่งประเทศไทย

²⁸ มูลนิธิศรัทธาชนเพื่อการศึกษาและเด็กกำพร้า ตั้งอยู่ที่ซอยลาดพร้าว 114 แขวงพลับพลา เขตวังทองหลาง กรุงเทพฯ เป็นองค์กรเอกชนสาธารณกุศลด้านสังคมสงเคราะห์ที่การให้อุปการะเด็กกำพร้าในด้านการศึกษ การพัฒนาคุณภาพชีวิต และช่วยเหลือด้านปัจจัยยังชีพตามวาระต่างๆ

มาเลเซียประจำประเทศไทยก็ได้ให้เกียรติมาเยือนมูลนิธิพร้อมกับมอบเงินช่วยเหลือมูลนิธิและมัสยิดดารุลมุตตะกิน และในวันที่ 14 พฤศจิกายน พ.ศ. 2561 มูลนิธิได้จัดงานเปิดศูนย์เรียนรู้อิสลามอย่างเป็นทางการ โดยมีที่ปรึกษารัฐมนตรีว่าการกระทรวงกิจการศาสนาและวัฒนธรรมประเทศซาอุดีอาระเบียเป็นประธานเปิดงาน

อย่างไรก็ตามชุมชนข้ามถิ่นแห่งนี้ไม่อาจเกิดขึ้นและดำรงอยู่ได้หากปราศจากการยอมรับจากคนในท้องถิ่น การสร้างสำนักความเป็นเพื่อนบ้านระหว่างมุสลิมในพื้นที่กับคนในท้องถิ่นจึงเป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่ง ดังจะเห็นว่ามุสลิมได้เข้ามาสร้างประโยชน์ให้แก่ชุมชนท้องถิ่นโดยการนำสาธารณูปโภคเข้ามา มุสลิมมีหลายคนได้แต่งงานสร้างครอบครัวกับหญิงท้องถิ่นอันนำมาสู่การขยายความเป็นเครือข่ายออกไปอย่างกว้างขวาง มุสลิมได้รับเอาวัฒนธรรมท้องถิ่นของจังหวัดหนองคายที่ไม่ขัดกับหลักอิสลามมาผสมผสานในวิถีชีวิตความเป็นอยู่ ทั้งการพูดภาษาอีสาน การแต่งกายเหมือนคนในท้องถิ่นในชีวิตประจำวันทั่วไป และการประยุกต์อาหารท้องถิ่นหนองคายให้ฮาลาล และมุสลิมได้บอกกล่าวคนในท้องถิ่นเกี่ยวกับการดำเนินกิจกรรมทางศาสนาอิสลามในพื้นที่เพื่อสร้างความเข้าใจที่ถูกต้องจึงทำให้ได้รับการยอมรับจากคนในท้องถิ่นให้เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของจังหวัดหนองคาย (Bridging networks) เห็นได้อย่างเด่นชัดจากการที่มุสลิมได้ทำการก่อสร้างและจัดงานวางรากฐานมัสยิดดารุลมุตตะกินนั้นได้รับการสนับสนุนจากคนในท้องถิ่น โดยคนในท้องถิ่นได้เข้ามาช่วยงานร่วมเป็นเจ้าของ ดูแลอำนวยความสะดวกแก่จุฬาราชมนตรีในสมัยนั้นที่เดินทางมาเป็นประธานเปิดงานรวมถึงมุสลิมจากพื้นที่อื่นๆ ที่เดินทางมาร่วมงานอีกทั้งผู้ว่าราชการจังหวัดหนองคายในสมัยนั้นก็ได้ร่วมเป็นประธานเปิดงานด้วย ในพิธีเปิดมัสยิดอาลีไซฟ อัตฏอสิล (อิบาดุสสลาม) ของมูลนิธิสันติศึกษาเพื่อการสงเคราะห์ รองผู้ว่าราชการจังหวัดหนองคายก็ได้ร่วมเป็นประธานเปิดงานกับเลขาธิการวัฒนธรรมสหรัฐอเมริกา เอมิเรตส์ประจำประเทศไทยคราวที่เอกอัครราชทูตมาเลเซียประจำประเทศไทยและคณะเดินทางมาพบปะมุสลิมในจังหวัดหนองคาย รองผู้ว่าราชการจังหวัดหนองคาย นายอำเภอเมืองหนองคาย รองผู้กำกับการตรวจคนเข้าเมืองจังหวัดหนองคาย รักษาการนายด่านศุลกากรหนองคาย และสารวัตรปกครองป้องกันสถานีตำรวจภูธรเมืองหนองคาย ได้ให้การต้อนรับร่วมกับมุสลิมในพื้นที่ ในพิธีเปิดศูนย์เรียนรู้อิสลามอย่างเป็นทางการ

ทางการของมุสลิมสันติศึกษาเพื่อการสงเคราะห์ รองผู้ว่าราชการจังหวัดหนองคายก็ได้
ร่วมเป็นประธานเปิดงานกับที่ปรึกษารัฐมนตรีว่าการกระทรวงกิจการศาสนาและ
วัฒนธรรมประเทศซาอุดีอาระเบียคนในท้องถิ่นที่สนใจอิสลามได้เข้าร่วมเรียนศาสนา
กับมุสลิมในพื้นที่ที่ศูนย์เรียนรู้อิสลามของมุสลิมสันติศึกษาเพื่อการสงเคราะห์ รวมถึง
งานประเพณีอิสลาม เช่น งานวันอีดิ้ลอัฎฮาที่มีสยิดดารุลมุตตะกินซึ่งผู้เขียนได้เข้าร่วม
นั้น อิหม่ามประจำมัสยิดดารุลมุตตะกินเล่าว่า

ทุกครั้งที่เราจะจัดงานต่างๆ ที่มีสยิด งานวันนี้ก็เหมือนกัน ผมจะบอก
ชาวบ้านแถวนี้ก่อน โดยเฉพาะคนที่บ้านติดกับมัสยิด อธิบายให้เขาเข้าใจว่า
เราทำอะไรกันยังไง ชวนเขามาร่วมงาน มากินข้าวด้วยกัน ส่วนเนื้อก็ต้อง
แบ่งให้มุสลิมด้วยกันก่อน มันก็เหมือนกับว่าถ้าเราไม่ช่วยพวกเขาด้วยกันแล้ว
ใครจะช่วย โดยเฉพาะพวกพม่าเขายังลำบาก คนที่นั่นเขาเข้าใจ เขาให้เกียรติเรา
(แสนทวี พลีนุช, สัมภาษณ์, 1 กันยายน 2560)

ผู้วิจัยพบว่าคนในท้องถิ่นแม้จะไม่ได้เข้ามาร่วมงานที่มีสยิดโดยตรง แต่ได้
ให้ทางมัสยิดหยิบยืมสิ่งของที่จำเป็นต้องใช้ในงาน เช่น โต๊ะ เก้าอี้ ปลั๊กไฟ และ
ร่วมบริจาคเงินสมทบทุนก่อสร้างอาคารอเนกประสงค์หลังใหม่ของมัสยิด

สรุปผลการศึกษา

ความเป็นสังคมพหุวัฒนธรรมของจังหวัดหนองคายที่มีการดำรงอยู่ร่วมกัน
ของวัฒนธรรมที่หลากหลายได้เปิดโอกาสให้มุสลิมจากต่างถิ่นซึ่งมีความแตกต่างจาก
คนในท้องถิ่นเป็นอย่างมากทั้งในด้านศาสนาและวัฒนธรรมเข้ามาทำมาหากินและ
ตั้งถิ่นฐานจนกระทั่งก่อรูปเป็นชุมชนข้ามถิ่นอันเกิดจากมุสลิมในพื้นที่มีสำนึกความเป็น
เพื่อนบ้านต่อกันภายใต้หลักอิสลามที่มุ่งเน้นให้มุสลิมรวมตัวกันประกอบศาสนกิจ
เป็นหมู่คณะ ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ซึ่งนำมาสู่ความร่วมมือร่วมใจกันสร้างมัสยิดอันเป็น
พื้นที่ทางศาสนาขึ้นในพื้นที่ในเวลาต่อมา สิ่งนี้แสดงให้เห็นว่ามุสลิมในพื้นที่ได้สร้าง
เครือข่ายความสัมพันธ์อันดีต่อกัน (Bonding networks) ที่เอื้อต่อการขยายความเป็น
ท้องถิ่นในพื้นที่ต้นทางอันเป็นบ้านเกิดเข้ามาสู่พื้นที่ปลายทางที่โยกย้ายเข้ามาอยู่ใหม่

ซึ่งเรียกได้ว่าเป็น “การจำลองโครงสร้างทางสังคม” อันหมายถึงการสร้างความเป็นเพื่อนบ้านหรือชุมชนของมุสลิมในพื้นที่ขึ้นมาใหม่ในจังหวัดหนองคายที่เป็นพื้นที่ปลายทางบนรากฐานสังคมแบบเดิมในบ้านเกิดหรือพื้นที่ต้นทาง (ณัฐรัฐวัล โภคาพาณิชวงศ์, 2557) นอกจากนี้มุสลิมในพื้นที่ยังได้สร้างเครือข่ายความสัมพันธ์อันดีกับองค์กรมุสลิมหรือองค์กรศาสนาอิสลามภายนอก (Linking networks) ซึ่งองค์กรเหล่านั้นได้เข้ามาสนับสนุนปัจจัยทางเศรษฐกิจและการดำเนินกิจกรรมทางศาสนาของมุสลิมในพื้นที่เรื่อยมา อย่างไรก็ตาม ชุมชนข้ามถิ่นแห่งนี้ไม่อาจเกิดขึ้นและดำรงอยู่ได้หากปราศจากการยอมรับจากคนในท้องถิ่น การสร้างสำนึกความเป็นเพื่อนบ้านระหว่างมุสลิมในพื้นที่กับคนในท้องถิ่นจึงเป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่ง ดังจะเห็นว่ามุสลิมได้เข้ามาสร้างประโยชน์ให้แก่ชุมชนท้องถิ่นโดยการนำสาธารณูปโภคเข้ามา มุสลิมมีหลายคนได้แต่งงานสร้างครอบครัวกับหญิงท้องถิ่นอันนำมาสู่การขยายความเป็นเครือข่ายออกไปอย่างกว้างขวางมุสลิมได้รับเอาวัฒนธรรมท้องถิ่นของจังหวัดหนองคายที่ไม่ขัดกับหลักอิสลามมาผสมผสานในวิถีชีวิตความเป็นอยู่ ทั้งการพูดภาษาอีสาน การแต่งกายเหมือนคนในท้องถิ่นในชีวิตประจำวันทั่วไป และการประยุกต์อาหารท้องถิ่นหนองคายให้ฮาลาลและมุสลิมได้บอกกล่าวคนในท้องถิ่นเกี่ยวกับการดำเนินกิจกรรมทางศาสนาในพื้นที่เพื่อสร้างความเข้าใจที่ถูกต้อง จึงทำให้ได้รับการยอมรับจากคนในท้องถิ่นให้เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของจังหวัดหนองคาย โดยคนในท้องถิ่นได้สนับสนุนและการเข้าร่วมกิจกรรมทางศาสนากับมุสลิมในพื้นที่ การสร้างสำนึกความเป็นเพื่อนบ้านกับคนในท้องถิ่นดังกล่าวจึงถูกสร้างผ่านการสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มในชุมชนซึ่งก็คือมุสลิมในพื้นที่กับคนในท้องถิ่นที่อาจไม่ได้มีความใกล้ชิดหรือสนิทสนมกันมากนัก แต่ก็คอยช่วยเหลือเกื้อกูลกันเสมอ (Bridging networks) กระทั่งสำนึกความเป็นเพื่อนบ้านต่อกันระหว่างมุสลิมกับคนในท้องถิ่นได้พัฒนาไปสู่สำนึกความเป็นคนท้องถิ่นเดียวกันในที่สุด ดังนั้นมุสลิมจึงไม่ใช่ “คนแปลกหน้า” ในสังคมพหุวัฒนธรรมอย่างจังหวัดหนองคายอีกต่อไป

อภิปรายผลการศึกษา

จากสถานการณ์โลกปัจจุบันที่ส่งผลให้ภาพลักษณ์ของมุสลิมตกอยู่ในฐานะของกลุ่มชนที่ไม่สามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้ ชุมชนข้ามถิ่นแห่งนี้จึงเป็นตัวอย่างหนึ่ง ที่แสดงให้เห็นว่ามุสลิมสามารถอยู่ร่วมกับผู้คนต่างศาสนาและวัฒนธรรมได้อย่างสันติ ดังจะเห็นว่ามุสลิมในจังหวัดหนองคายซึ่งเป็นกลุ่มชนที่อพยพย้ายถิ่นเข้ามาอยู่ใหม่ ได้ดำเนินชีวิตอยู่ร่วมกับคนในท้องถิ่นด้วยการสร้างสำนึกความเป็นเพื่อนบ้านและสำนึก ความเป็นคนท้องถิ่นเดียวกันกับคนในท้องถิ่น อันเป็นโครงสร้างความรู้สึกถึงความเป็น พวกพ้องเดียวกันซึ่งอยู่ภายในพื้นที่หรือท้องถิ่นเดียวกันผ่านการแต่งงานข้ามวัฒนธรรม การสร้างประโยชน์ให้กับชุมชนท้องถิ่น และการบอกกล่าวสร้างความเข้าใจที่ถูกต้อง เกี่ยวกับการดำเนินกิจกรรมทางศาสนาอิสลามในพื้นที่ซึ่งส่งผลให้คนในท้องถิ่นสนับสนุน และเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมทางศาสนา รวมถึงการรับเอาวัฒนธรรมท้องถิ่น ของจังหวัดหนองคายมาผสมผสานกับวิถีชีวิตความเป็นอยู่ ซึ่งในจุดนี้ยังเป็นข้อค้นพบ ที่แตกต่างจากงานศึกษาวิจัยเกี่ยวกับการข้ามท้องถิ่นที่ผ่านมา เช่น การศึกษาแรงงาน พม่าในจังหวัดขอนแก่น (วิลาสิณี โสภภาพ, 2559) และการศึกษาแรงงานพม่าในจังหวัด ระนอง (ณัฐวิวัฒน์ โภคาพานิชวงษ์, 2556) โดยงานศึกษาทั้งสองชิ้นไม่ได้มองว่าผู้อพยพ ย้ายถิ่นอาจรับเอาความเป็นท้องถิ่นของพื้นที่ปลายทางไว้ด้วยเช่นกัน

นอกจากชุมชนข้ามถิ่นแห่งนี้จะเกิดจากการรวมตัวกันของมุสลิมในพื้นที่บน พื้นฐานของหลักอิสลาม ดังที่ยศ สันตสมบัติ และคณะ (2548) ได้กล่าวไว้ว่า ชุมชน ข้ามถิ่นนั้นวางอยู่บนพื้นฐานของการสร้างสำนึกทางประวัติศาสตร์แบบใหม่และ อัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ เพื่อใช้เป็นพื้นฐานในการสร้างความรู้สึกเป็นพวกพ้อง เครือข่าย ความสัมพันธ์ทางสังคม และความช่วยเหลือเกื้อกูลกันของผู้อพยพย้ายถิ่น แต่การที่ ชุมชนจะดำรงอยู่อย่างมั่นคงไม่อาจเกิดขึ้นได้หากปราศจากการยอมรับจากคนใน ท้องถิ่น ดังจะเห็นว่าความเป็นสังคมพหุวัฒนธรรมของจังหวัดหนองคายที่มีการดำรงอยู่ ร่วมกันของวัฒนธรรมที่หลากหลายของกลุ่มคน ชนชั้น ความเชื่อ ชาติพันธุ์ศาสนา ท้องถิ่น ฯลฯ (ประสิทธิ์ ลีปรีชา, 2556) ได้เปิดโอกาสให้มุสลิมจากต่างถิ่นเข้ามาทำมา หากินและตั้งถิ่นฐานจนกระทั่งก่อรูปเป็นชุมชนข้ามถิ่นที่ดำรงอยู่มาจนถึงปัจจุบัน ซึ่งในจุดนี้ยังเป็นข้อค้นพบที่สอดคล้องกับงานศึกษาวิจัยเกี่ยวกับผู้อพยพย้ายถิ่นใน

ภาคอีสาน เช่น การศึกษาแรงงานพม่าในจังหวัดขอนแก่น (วิลาลินี ไสภภาพ, 2559) และการศึกษาชุมชนมุสลิมในอำเภอสรีขรภูมิ จังหวัดสุรินทร์ (จิรศักดิ์ โสะสัน, 2550) โดยงานศึกษาทั้งสองชิ้นได้สะท้อนให้เห็นว่าลักษณะพื้นฐานทางสังคมและวัฒนธรรมที่เป็นพหุวัฒนธรรมของพื้นที่ปลายทางดังกล่าวได้เปิดรับผู้อพยพย้ายถิ่นเสมอมา

นอกจากนั้นผลการศึกษาคั้งนี้ยังสะท้อนให้เห็นว่า ชุมชนข้ามถิ่นแห่งนี้ไม่ได้เป็นเพียงการเชื่อมโยงความสัมพันธ์ระหว่างพื้นที่ต้นทางและปลายทางเข้าไว้ด้วยกันเท่านั้น แต่ยังเชื่อมโยงความสัมพันธ์กับพื้นที่อันหลากหลายคือ “อุมมะฮ์” หรือประชาชาติมุสลิมทั้งหมดตามหลักอิสลาม อันเป็นโครงสร้างความรู้สึกร่วมที่ส่งผลให้มุสลิมทั่วโลกเกิดสำนึกความเป็นเพื่อนบ้านต่อกันข้ามพรมแดนรัฐชาติ ดังจะเห็นว่ามุสลิมในจังหวัดหนองคายได้เชื่อมต่อสายสัมพันธ์กับองค์กรมุสลิมหรือองค์กรศาสนาอิสลามทั้งในและต่างประเทศ ซึ่งองค์กรต่างๆ เหล่านี้ได้เข้ามาสนับสนุนการดำเนินกิจกรรมทางศาสนาของมุสลิมในพื้นที่เรื่อยมา

เอกสารอ้างอิง

- คณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว. (2542). *วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญา จังหวัดหนองคาย*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว.
- จักรพันธ์ ชัดชุ่มแสง. (2543). *ชุมชนมุสลิมในเมืองตลาดชายแดนไทย-พม่า: สัมพันธภาพระหว่างพหุสังคม วิถีชีวิตทางเศรษฐกิจและการดำรงชาติพันธุ์*. วิทยานิพนธ์สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยมหิดล. สาขาวิชามานุษยวิทยา คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- จิรศักดิ์ โสะสัน. (2550). *กระบวนการสร้างชุมชนมุสลิมในพหุสังคมอีสาน*. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาสังคมวิทยาการพัฒนาศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

- ณัฐชิวัด โภคาพาณิชนวงศ์. (2556). การเชื่อม (ข้าม) ถิ่นที่: ปฏิสัมพันธ์ของผู้คนบนเมืองชายแดนกับการต่อรองความหมายผ่านพื้นที่/ชุมชนทางศาสนาของผู้อพยพข้ามพรมแดนชาวพม่าในจังหวัดระนอง. คุษฏ์นิพนธ์ปรัชญาคุษฏ์บัณฑิต สาขาวิชาสหวิทยาการ วิทยาลัยสหวิทยาการ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ณัฐชิวัด โภคาพาณิชนวงศ์. (2557). “ตะมัสสะจาอะพอย”: ปฏิบัติการสร้างความเป็น “เพื่อนบ้านและชุมชนข้ามถิ่นที่” ของผู้อพยพข้ามพรมแดนชาวพม่าในจังหวัดระนอง. วารสารสังคมลุ่มน้ำโขง มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 10(3), 69-96.
- ประทับจิต นีละไพจิตร. (2557). “พื้นที่การเมืองแบบอิสลามในโลกสมัยใหม่”. ใน สุชาติ เศรษฐมาลินี และวิสุทธิ บิลล่าเต๊ะ (บ.ก.), คนหนุ่มสาวมุสลิมกับโลกสมัยใหม่. กรุงเทพฯ: คณะทำงานวาระทางสังคม สถาบันวิจัยสังคมจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ประสิทธิ์ ลีปรีชา. (2556). พหุวัฒนธรรมนิยม: ความหมาย กระบวนทัศน์และสถานภาพ. วารสาร สังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 25(2), 7-27.
- ปานทิพย์ เบ็ญนโมพี. (2559). เขตเศรษฐกิจพิเศษ 10 จังหวัดในประเทศไทย. วารสาร อุตสาหกรรมสารกรมส่งเสริมอุตสาหกรรม, 58,5-13.
- แผนงานสร้างเสริมสุขภาพะมุสลิมไทย. (2547). สำมะโนประชากรมุสลิม พ.ศ. 2543: ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. กรุงเทพฯ: แผนงานสร้างเสริมสุขภาพะมุสลิมไทย คณะเศรษฐศาสตร์จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย.
- แผนงานสร้างเสริมสุขภาพะมุสลิมไทย. (2557). สำมะโนประชากรมุสลิม พ.ศ. 2553: ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ. กรุงเทพฯ: แผนงานสร้างเสริมสุขภาพะมุสลิมไทย คณะเศรษฐศาสตร์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พฤกษ์ เกาถวิล. (2555). “อีสานใหม่” ความเปลี่ยนแปลงจากการพัฒนาในรอบศตวรรษ (ร่าง). บทความนำเสนอในการประชุมวิชาการระดับชาติ อุบลวัฒน์ธรรม ครั้งที่ 2 วันที่ 27-29 มกราคม 2555 มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี.
- พารีดา ขจัดมาร. (2557). “พลวัตการศึกษาอิสลามในอินโดนีเซีย”. ใน สุชาติ เศรษฐมาลินี และวิสุทธิ บิลล่าเต๊ะ (บ.ก.), คนหนุ่มสาวมุสลิมกับโลกสมัยใหม่. กรุงเทพฯ: คณะทำงานวาระทางสังคม สถาบันวิจัยสังคม จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย.

- มูลนิธิเพื่อการศึกษาและพัฒนามุสลิมอีสาน. (2545). *มุสลิมอีสานปริทรรศน์: ฉบับต้อนรับ "วันแด่มุสลิมอีสานฮ.ศ. 1422"* และเปิดมัสยิดกลางขอนแก่น. ขอนแก่น: ขอนแก่นการพิมพ์.
- ยศ สันตสมบัติ และคณะ. (2548). *อำนาจ พื้นที่ และอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์: การเมืองวัฒนธรรมของรัฐชาติในสังคมไทย*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- รัตตินา สาและ. (2544). *การปฏิสัมพันธ์ระหว่างต่างศาสนิกที่ปรากฏในจังหวัดปัตตานี ยะลา และนราธิวาส*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- วิชาญ ชูช่วย. (2533). *สังคมชาวมุสลิมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ*. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต วิชาเอกไทยคดีศึกษา (เน้นสังคมศาสตร์) มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม.
- วิลาสินี โสภานพ. (2559). *ชุมชนข้ามถิ่น: การข้ามท้องถิ่นและการก่อร่างทางอัตลักษณ์ของแรงงานข้ามชาติสัญชาติพม่าในจังหวัดขอนแก่น ภายใต้บริบทของอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง*. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาลุ่มน้ำโขงศึกษา มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- สมัคร กอเข้ม. (2556). *การเมืองวัฒนธรรมของการเผยแพร่ศาสนาอิสลามในกลุ่มเยาวชนชาติพันธุ์ในภาคเหนือของไทย: กรณีศึกษาขบวนการดะวะห์ในจังหวัดเชียงราย*. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการพัฒนาสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- สยามสมาคมในพระบรมราชูปถัมภ์. (2554). *สุเหร่ามุสลิม: ภาพสะท้อนบ้านแห่งหัวใจ "ไทย"*. บันทึกเสวนา วิชาการวันที่ 23 พฤศจิกายน 2554 ณ สยามสมาคมในพระบรมราชูปถัมภ์.
- สุชาติ เศรษฐมาลินี. (2550). *การปรับเปลี่ยนอัตลักษณ์ของชาวมุสลิมยูเนานในภาคเหนือของประเทศไทย*. *วารสารสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่*, 19(2), 23-58.
- เสาวนีย์ จิตต์หมวด. (2522). *วัฒนธรรมอิสลาม*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เจริญผล.

- อุรลักษ์ณ์ สิริบุตตร. (2526). *มณฑลอีสานและความสำคัญในทางประวัติศาสตร์*.
วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัย ภาควิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย.
- Appadurai, A. (1996). *Modernity at Large: Cultural Dimension of Globalization*.
Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Putnam, R. (1995). *Turning in, Turning out: The Strange Disappearance of Social
Capital in America*. Political Science and Politics, 28, 664-83.
- Putnam, R. (2002). *Democracies in Flux: The Evolution of Social Capital in
Contemporary Society*. Oxford: Oxford University Press.

การสัมภาษณ์

- ชาตนะ เทียงพูลวงศ์. วิธีชีวิตของมุสลิมในจังหวัดหนองคาย [สัมภาษณ์]. เจ้าของ
ร้านอาหารฮาลาลในอำเภอเมือง จังหวัดหนองคาย; 20 กันยายน 2560.
- ทองคำ ต่วนเขียว. การสร้างมัสยิดดารุลมุตตะกิน [สัมภาษณ์]. คณะกรรมการประจำ
มัสยิดดารุลมุตตะกิน; 2 กันยายน 2560.
- แสนทวี พลีนุช. วิธีชีวิตของมุสลิมในจังหวัดหนองคาย [สัมภาษณ์]. อิหม่ามประจำ
มัสยิดดารุลมุตตะกิน; 20 กันยายน 2560.
- อัปดุลการิม อิสมาแอล. การสร้างมัสยิดดารุลมุตตะกิน [สัมภาษณ์]. คอเต็บประจำ
มัสยิดดารุลมุตตะกิน; 1 กันยายน 2560.